

Lunds Universitet
Institutionen för medier och
kommunikation
RETD01, Ht 2012
Kvalificerad yrkespraktik i retorik

Konkretisera mera

**Om mottagaranpassad konkretion som effektivt medel
för den yrkesskickliga pedagogen**

Jennie Forsberg
Kursansvarig:
Jessica Blom Larsson

Abstract

- Titel:** Konkretisera mera – Om mottagaranpassad konkretion som effektivt medel för den yrkesskickliga pedagogen.
- Författare:** Jennie Forsberg
- Kursansvarig:** Jessica Blom Larsson
- Datum:** 2013-01-08
- Sammanfattning:** Denna praktikuppgift diskuterar och belyser lärares brukande av mottagaranpassade konkretioner (exempel, berättelser, metaforer, liknelser etc.) som ett effektivt medel för att leva upp till de retorikpedagogiska kraven på yrkesskicklighet. Dessa krav består i upplevelsen av en meningsfull undervisning, en trovärdig och ämneskunnig pedagog samt lärarens förmåga att föra en engagerande argumentation med utgångspunkt i ethos, logos och pathos. Utifrån teorier och praktiska erfarenheter prövas och analyseras de mottagaranpassade konkretionernas inverkan på dessa kvaliteter.
- Nyckelord:** Retorisk pedagogik, konkretion, exempel, mottagaranpassning, induktion, meningsfullhet, förebildlighet, imitation, trovärdighet, ethos, logos, pathos.

Inledning

Så står jag där, retorikpraktikanten, redo att hålla en presentation om hur man håller en bra presentation. Mindre anspråksfulla ämnesval kan man förstås tänka sig. Jag har en kandidatexamen i retorik i ryggen, men som nyutexaminerad praktikant saknar jag tidigare erfarenhet av att föreläsa. Ändå står jag som sagt där - inhyrd i egenskap av expert på presentationsteknik. Så hur gör jag då? Hur gör jag för att undervisa i den retoriska konsten? Hur bör min retorik om retorik se ut?

Retorikpedagogisk bakgrund

Under förberedelsefasen inför mitt livs första professionella föreläsning tog jag givetvis hjälp av den retoriska verktygslåda jag tillägnat mig under studierna på universitetet och den praktiska erfarenhet jag tillskansat mig under min tid som praktikant hos kommunikationskonsult Susanne Hedin på Retorikbyrån i Lund. Mitt mål var framförallt att uppfylla de samverkande aktiviteter som avgör en pedagogs yrkesskicklighet. Enligt docent Tina Kindeberg i boken *Pedagogisk retorik*, beror undervisningssituationens kvalitet på följande punkter:

1. Lärarens förmåga att leda undervisningens riktning så att de studerande uppfattar undervisningssituationen som meningsfull och nytto- eller yrkesrelaterad.¹

2. Lärarens trovärdighet och förmågan att visa sitt kunnande (episteme och techne). Läraren uppfattas som en ämnesklok förebild genom att själv kunna visa det som de studerande förväntas förstå.²

¹ Kindeberg (2011), s. 115.

² Ibid. s. 115.

3. Lärarens förmåga att skapa en trovärdig, saklig och engagerad argumentation. Lärarens främsta hjälpmedel är förmågan att skapa känslan av tillit hos de som lyssnar och den kommer ur en harmoni mellan de muntliga uttryckens verkansmedel ethos, logos och pathos.³

Det här var alltså målen jag som föreläsare ville uppfylla. Exakt hur det skulle gå till var dock fortfarande en knepig fråga. Vad som delvis saknas i denna framställning av retorikpedagogiska kvaliteter är nämligen tydliga riktlinjer för hur dessa krav kan uppfyllas i praktiken.

Praktik blir teori – Retoriken som kodifierad praxis

Retoriken beskrivs ofta som en kodifierad praxis, det vill säga den uppstod genom en systematisering, eller kodifiering, av den konst som de framgångsrika talarna praktiserade. De första antika retorikerna ställde sig frågan: Vad är det en god talare vet, kan och gör som skiljer denne från en sämre talare? Utifrån iakttagelser fann de sedan mönster i de upplägg, strategier, medel och grepp som många av de framgångsrika talarna tycktes ha gemensamt.⁴ Praktiken blev teori.

Som student med stor empirisk erfarenhet av olika undervisningssituationer har jag, mer eller mindre medvetet, skaffat mig en bild av vad jag personligen anser skiljer en lyckad föreläsare från en mindre lyckad. Jag har också ökat min förståelse för vad som fungerar och inte fungerar i kommunikationssituationer genom den praktik jag under hösten genomfört på Retorikbyrån. Som en typ av induktion – slutledningar utifrån verkliga fall eller erfarenheter, har jag kommit fram till att förmågan att presentera åskådliggörande konkretioner (det vill säga olika typer av exempel, berättelser, metaforer och liknelser) som anpassats efter mottagarnas erfarenheter, kunskaper och synsätt, tenderar att utgöra en av de avgörande faktorerna för en lyckad undervisning. Det här är givetvis

³ Kindeberg (2011). s. 115-116.

⁴ Cicero, 1:146 (2008).

ingen ny, revolutionerande tanke. Redan den antike retorikläraren Quintilianus framhävde exemplet och den egna förebilden – det vill säga det levande exemplet, som lärarens främsta medel för att övertyga.⁵ Vad jag har för avsikt att göra i denna praktikuppgift är helt enkelt att motivera och argumentera för varför denna tes stämmer samt lyfta fram dess betydelse.

Syfte, tes och tillvägagångssätt

Syftet med denna praktikuppgift är alltså att presentera ett möjligt retorikpedagogiskt medel som kan användas i undervisningssituationen för att lyckas med denna. Tesen jag kommer att driva är: Mottagaranpassade konkretioner kan användas som ett effektivt medel för att uppfylla de retorikpedagogiska kraven på föreläsaren.

För att göra argumentationen så tydlig som möjligt kommer jag först och främst att definiera vad jag i detta sammanhang menar med mottagaranpassade konkretioner. Därefter kommer jag att behandla en av de tre retorikpedagogiska förutsättningarna för yrkesskicklighet i taget, både utifrån teori och praktik. Avslutningsvis följer en summering av slutsatsen i en diskussionsdel.

Den yrkesskickliga pedagogen

Mottagaranpassad konkretion – en definition

Att all kommunikation sker på mottagarens villkor och att vi därmed bör anpassa oss efter våra lyssnare, är en retorisk grundregel som uppmärksammas alltsedan antiken. *”Tala till bönder på bönders vis och till de lärde på latin”* finns det ett gammalt ordspråk som säger. Även om uttrycket i sig kan upplevas något fördömande och generaliserande är grundtanken helt enkelt att man ska anpassa sitt budskap och framförande efter mottagarnas förutsättningar. Exempelvis framhåller retorikprofessor Anders Sigrell i sin

⁵ Kindeberg (2011), s. 79.

artikel *Retorikens etik – och progymnasmata*, att vi i alla kommunikationssituationer väljer perspektiv samt att dessa val bör baseras på en strävan efter att se världen gemensamt med mottagaren.⁶

Ett sätt att mottagaranpassa sitt framförande är att utgå ifrån mottagarnas kunskaper och erfarenheter och skapa konkretioner utifrån dessa.⁷ Dessa konkretioner kan bestå av verklighetsförankrade exempel, små berättelser (så kallad storytelling), liknelser, metaforer eller andra typer av illustrationer som på något sätt åskådliggör våra tankegångar på ett greppbart vis. Enligt retorikprofessor Lennart Hellspong har konkretionerna en förmåga att få publiken att skapa inre, förtydligande och många gånger känslomässigt engagerande bilder.⁸ Budskapet blir helt enkelt lättare att ta till sig, både intellektuellt och känslomässigt, om vi på något sätt gör det abstrakta och okända till något konkret och välbekant.

Än sen då? Att skapa en känsla av meningsfullhet

Den första punkten som en yrkesskicklig pedagog bör uppfylla enligt den forskning Kindeberg presenterar är förmågan att leda en muntlig relation som främjar känslan av mening för ämnet och situationen i sig. Denna aktivitet kallade den antike retorikfilosofen Aristoteles för praxis och inkluderar både kunskap (theoria) och färdigheter (poesis). För de studerande kommer pedagogens förmåga att använda sig av praxis till uttryck genom att hen upplevs som klok och vis.⁹

”Varje gång en lärare ställer sig framför en grupp studerande, söker de känslan av mening i det läraren har att säga”¹⁰, skriver Kindeberg. Denna känsla är helt enkelt en förutsättning för lärandet, för att vi ska kunna ta till oss kunskap på ett adekvat vis. Just erkännandet av känslorna som ett grundläggande villkor för

⁶ Sigrell (2008).

⁷ Pelger & Santesson (2012), s. 45.

⁸ Hellspong (2004), 135f.

⁹ Kindeberg (2011), s. 103-117.

¹⁰ Ibid. s. 113.

lärande i en undervisningssituation, är en av de saker som utmärker det pedagogiska retorikperspektivet.¹¹ Jan Lindhardt, retorikprofessor emeritus vid Köpenhamns Universitet, skriver i sin bok *Retorik*: "Känslor är enligt den retoriska traditionen en del av kunskapen och till på köpet den viktigaste delen."¹² Särskilt känslor av typen "detta är intressant" beskrivs som undervisningssituationens viktigaste element – inte hjärnan eller intellektet.¹³ Retorikforskaren Steven Lucas förklarar det på ett annat sätt när han konstaterar att man som mottagare har en enda fråga i bakhuvudet: "Varför är det här viktigt för *mig*?"¹⁴

Jag vill hävda att ett effektivt sätt att skapa denna känsla av meningsfullhet är att applicera det abstrakta i en kontext som den specifika mottagargruppen kan relatera till. Att hela tiden anknyta till konkretioner som utgår ifrån de studerandes egen livssituation, intressen, erfarenheter, behov och kunskaper skapar engagemang och en känsla av igenkänning och närvaro. Pedagogen anpassar sig efter just denna grupp och visar därmed att det inte rör sig om någon slags standardlektion, som ser likadan ut vem den än presenteras inför. Att följa upp mer generell kunskap, teori eller information med konkretioner som illustrerar denna, bidrar förstås till att göra det generella och opersonliga till något användbart och personligt – något meningsfullt.

Låt mig demonstrera min tankegång med ett exempel från min föreläsning om presentationsteknik. Stycket är hämtat ur en del av föreläsningen när jag precis innan hade berättat om begreppet *ethos* och vad det stod för på ett generellt och informativt plan.

To strengthen my ethos, I must act in a manner consistent with what I say. Today is the election day of the American president. What if Obama, during his inaugural speech four years ago, had stood

¹¹ Kindeberg (2011), s. 86-88.

¹² Ibid. s. 21.

¹³ Ibid. s. 32.

¹⁴ Lucas (2009), s. 98.

starring down into his manuscript, nervously and uncommitted mumbling: "Yes, we can..." The spontaneous reaction of people had probably been: "Eh .. Oh no you can't. " To convince, I must therefore act in a manner consistent with what I say. Say it like you mean it!

If you guys look terrified and uncommitted while presenting your idea or your project, the spontaneous reaction of the audience probably won't be: "Such a great idea! I feel very confident with this solution!" The idea can be just fine. But if you don't seem to believe in it and in yourself, neither will the audience.

Som vi kan se i exemplet ovan valde jag att konkretisera den mer generella definitionen av ethos genom att berätta ett exempel från den aktuella presidentvalskampanjen i USA – något jag visste att deltagarna kunde relatera till. För att försäkra mig om att skapa en känsla av meningsfullhet gav jag till sist även ett exempel på hur etableringen av ethos har betydelse i deras egen situation. Min poäng är alltså att mottagaranpassade konkretioner kan bidra till att skapa en känsla av meningsfullhet hos de studerande. Därmed fungerar det som ett effektivt sätt att uppfylla det första kravet på en framgångsrik undervisningssituation.

Imitatioprincipen - Att fungera som ett levande exempel

Nästa punkt som Kindeberg tar upp som en förutsättning för god pedagogik är lärarens förmåga att visa "sitt ämneskunnande, sina kunskaper och färdigheter (episteme/techne) vilket främjar känslan av läraren som trovärdig."¹⁵ Här rör det sig alltså om en typ av förebildlighet – att läraren själv fungerar som ett levande exempel. Som retorikprofessor Johannesson uttrycker det: "Hur lär man sig något? Svaret är enkelt: Man ser på någon som kan det och försöker göra det själv".¹⁶

¹⁵ Kindeberg (2011), s. 116.

¹⁶ Johannesson (2006), s. 14.

Inom den retoriska traditionen har efterbildandet av goda förebilder (*imitatioprincipen*) varit en av grundstenarna i undervisningssituationen. Av förklarliga skäl. Att själv vara en skicklig retoriker när man undervisar i just retorik, har självfallet en avgörande betydelse. "Vältalighet har inte sitt ursprung i en konst, utan konsten i vältaligheten"¹⁷, poängterade Cicero. I våra dagar kan imitationsbegreppet lätt få en negativ klang och likställas med att härmas, eller att stjäla upphovsrättsskyddat material. Tanken är dock att studenterna ska låta förebilderna och deras verk utgöra en god grund som de sedan omtolkar och sätter sin personliga prägel på. Ungefär som att plocka russinen ur olika kakor. För det är naturligtvis bara förebildernas främsta förtjänster man uppmanas tillföra sin repertoar (*copia*), och försöka efterlikna.¹⁸

Vi finner vetenskapligt stöd för förebildlighetens pedagogiska funktion i det neurobiologiska fenomenet *spegelhandlingar*. Grunden till vår förmåga att förstå andra människors språkhandlingar ligger i att vi spontant simulerar dessa aktiviteter i oss själva – vi upplever dem i vårt inre tack vare vårt system av spegelneuroner. "Det är i spegelhandlingarna som individer låter sig påverkas socialt och emotionellt, vilket i sin tur är en förutsättning för att exempelvis en elev ska vilja bli påverkad av sin lärare." skriver Kindeberg.¹⁹ I artikeln *Sympathy in Rhetorical Persuasion*, behandlar även retorikforskaren Sara Kivistö begreppet imitation och framhåller det som ett av tre grundläggande medel för att väcka känslor av sympati och övertygelse hos åhörarna. Talaren, i det här fallet läraren, kan skapa den tilliten genom att vara uppriktig och känslofull när hen talar. Genom att själv visa känslor och engagemang kring sitt ämne kan man alltså väcka andras känslor och engagemang, vilket är en förutsättning för lärande.²⁰

Även här handlar det om att en form av konkretiserande exempel – mer specifikt om läraren som ett levande exempel. I mitt fall rörde det sig om att

¹⁷ Cicero, 1:146 (2008).

¹⁸ Cicero, 2:88-96 (2009).

¹⁹ Kindeberg (2011), s. 61.

²⁰ Kivistö (2007).

hålla en presentation om hur man håller en bra presentation. För att lyckas med den pedagogiska föresatsen – att vara en god förebild – måste jag alltså själv fungera som ett konkretiserande, gott exempel. Jag måste hålla en bra presentation. En grundförutsättning för detta är mottagaranpassning. Slutsatsen är därmed att mottagaranpassad konkretion är ett effektivt sätt att uppfylla det retorikpedagogiska kravet på lärarens trovärdighet och förmåga att visa sitt kunnande.

Argumentera genom att exemplifiera - ethos, logos och pathos i konkretioner

Den tredje och sista punkten som en yrkesskicklig pedagog bör uppfylla enligt den forskning Kindeberg presenterar är lärarens förmåga att driva en trovärdig, saklig och engagerad argumentation. Här handlar det om att skapa en känsla av tillit genom en balanserad användning av ethos, logos och pathos.²¹ Mycket kortfattat bygger dessa begrepp på uppfattningen att man som talare kan nå sin publik och styra den i önskvärd riktning via sin personlighet och förtroendeingivande karaktär (ethos), genom fakta och logiska argument (logos) samt genom känslöpåverkan (pathos). Samtliga byggstenar bör finnas med i en lyckad talsituation.²²

Inom den mer traditionella synen på utbildning (dialektisk didaktik) har logos varit det dominerande och föredragna medlet för undervisning. Läraren ska förmedla fakta och de studerande ska ta emot den och omvandla den till kunskap. Den alltmer uppmärksammade pedagogiska retoriken vänder dock sig emot detta tillvägagångssätt och lyfter istället fram betydelsen av att även ethos och pathos involveras i undervisningssituationen.²³ Ethos kan frambringas genom lärarens förmåga att med hjälp av sina kunskaper och färdigheter visa sig trovärdig för de studerande. Pathos grundas främst i förmågan att få de studerande att känna sig bekräftade och är avgörande för den känslodynamik

²¹ Kindeberg (2011), s. 115-116.

²² Aristoteles 1:2:3-6 (2012).

²³ Kindeberg (2011), s. 27-37.

som hjälper argumentationen framåt.²⁴ ”Känslotriden ethos, logos och pathos är alltid mer eller mindre närvarande när en muntlig relation skapas, och ju mer triaden harmonierar, desto större chans att den nödvändiga känslolådan som bär undervisningen framåt skapas.”²⁵ skriver Kindeberg.

Så hur kan då mottagaranpassade konkretioner bidra till att skapa jämvikt och involvera alla dessa perspektiv – ethos, logos och pathos, i undervisningen? Först och främst kopplas just exempel, berättelser, liknelser och metaforer oftast till pathos inom den retoriska traditionen. Detta eftersom konkretioner är lätta att relatera till känslomässigt. Kivistö talar om fantasin som grunden till att identifiera sig med andras känslor och uppmanar därför till livlighet i presentationen av ny kunskap. Frånvarande saker, såsom abstrakta resonemang och fakta, ska presenteras så konkret och levandegörande som möjligt. Exempel och berättelser väddar till alla sinnen och aktiverar därmed mottagarnas känslor och engagemang.²⁶ Som vi redan har konstaterat utgör detta en grundläggande förutsättning för effektivt lärande. Konkretioner visar också att lyssnaren redan bär med sig värdefull kunskap som går att koppla till den nya, mer abstrakta kunskapen, vilket bekräftar mottagarna. Även detta kan kopplas till pathos.

Att man inte kan renodla ethos, logos och pathos, utan att alla perspektiven ingår i alla muntliga uttrycksformer blir mycket tydligt när det kommer till konkretioner. För det är naturligtvis inte bara känslor och bekräftelse som följer av ett åskådliggörande exempel, en berättelse eller en metafor. Vi lär oss något också. Vi förstår sambanden på ett djupare plan. Logos handlar om att bidra till denna förståelse, att förmedla fakta och kunskap. Konkretioner involverar därmed i högsta grad logos. De fungerar som en typ av induktion – vi drar slutsatser om generella förhållanden utifrån verkliga, konkreta fall.²⁷ Detta

²⁴ Kindeberg (2011), s. 112-113.

²⁵ Ibid. s. 50.

²⁶ Kivistö, (2007).

²⁷ Hellspong (2004), s. 98.

underlättar förståelsen och bidrar till lärande. Viktigt är dock att mottagaren tydligt förstår vad som är huvudtanke och vad som är exempel.²⁸

Var kommer då ethos in i bilden? Jo, genom att mottagaranpassade konkretioner bidrar till trovärdigheten och igenkänningsfaktorn. För att kunna konkretisera abstrakt kunskap måste man först ha förstått den på djupet. Man måste kunna applicera den på verkliga fall. En pedagog med förmågan att göra detta framstår därmed som mer ämneskunnig och trovärdig, än någon som endast förmedlar fakta. Trovärdigheten i det som förmedlas förstärks även av att läraren och de studerande själva har egna upplevelser av fenomenet. Igenkänningsfaktorn bidrar till att vi inte ifrågasätter sanningshalten i den förmedlade kunskapen i samma utsträckning eftersom den bygger på erfarenhet. Ethos handlar också om att skapa välvilja för den egna personen bland mottagarna. Att anpassa sin framställning efter den specifika mottagargruppen bidrar till denna välvilja – studenterna känner sig bekräftade och tagna på allvar.

Konkretion beskrivs av Kivistö som den bästa strategin för att övertyga, eftersom den bidrar till att mottagarna upplever och förstår känslor, karaktärer och omständigheter.²⁹ Därmed kan det sägas involvera både ethos, logos och pathos – grundstenarna för att skapa en känsla av tillit och övertyga sina mottagare. Vi kan alltså konstatera att mottagaranpassad konkretion även fungerar som ett effektivt medel för att driva en trovärdig, saklig och engagerad argumentation. I och med det uppfylls det tredje och sista kravet på en yrkesskicklig pedagog.

²⁸ Pelger & Santesson (2012), s. 46-47.

²⁹ Kivistö (2007).

Slutsats

Kanske hade Quintilianus rätt när han framhävde exemplet och den egna förebilden – det vill säga det levande exemplet, som lärarens främsta medel för att övertyga.³⁰ Resonemanget utifrån praktik och teori som har förts i denna praktikuppgift visar på de mottagaranpassade konkretionernas effektiva verkan om man som pedagog vill få undervisningen att kännas meningsfull, framstå som ämneskunnig och trovärdig, och dessutom driva en engagerad argumentation som inkluderar och balanserar ethos, logos och pathos. Tesen som hittills drivits: *Mottagaranpassade konkretioner kan användas som ett effektivt medel för att uppfylla de retorikpedagogiska kraven på föreläsaren*, kan därmed betraktas som bekräftad. Det är givetvis inget ensamrådande universalmedel - snarare ett av flera tänkbara verksamma inslag, men dess mångsidiga effekter på undervisningssituationen bör inte underskattas. Mycket faller på plats när en pedagog tar utgångspunkt i åskådliggörande konkretioner som anpassats efter mottagarnas erfarenheter, kunskaper och synsätt. Undervisningen blir mer meningsfull, trovärdig och engagerande, vilket skapar mycket goda förutsättningar för lärande.

Ett möjligt svar på min inledande fråga om hur jag bör undervisa i den retoriska konsten och hur min retorik om retorik bör se ut är alltså: Konkretisera mera! Efter genomförd föreläsning visade sig denna teori dessutom fungera mycket väl - även i praktiken.

³⁰ Kindeberg (2011). s. 79.

Referenser

Aristoteles, *Retoriken*. övers. Johanna Akujärvi (ip 2012).

Cicero, Marcus Tullius (2008), *Om talaren – Första boken*. övers. Birger Berg, Retorikförlaget. Åstorp.

Cicero, Marcus Tullius (2009), *Om talaren – Andra boken*. övers. Birger Berg & Anders Piltz, Retorikförlaget. Åstorp.

Hellspong, Lennart (2004), *Konsten att tala – Handbok i praktisk retorik*. Studentlitteratur. Lund.

Johannesson, Kurt (2008), *Retorik eller konsten att övertyga*. Norstedts. Stockholm.

Kindeberg, Tina (2011), *Pedagogisk retorik – Den muntliga relationen i undervisningen*. Natur & Kultur. Slovenien.

Kivistö, Sara (2007), Sympathy in Rhetorical Persuasion. *Rhetorica Scandinavica* 43/2007.

Lucas, Stephen E. (2009), *The Art of Public Speaking*. McGraw-Hill. Boston.

Pelger, Susanne & Santesson, Sara (2012), *Retorik för naturvetare – skrivande som fördjupar lärandet*. Studentlitteratur. Danmark.

Quintilianus, Institutio Oratoria. (Bok 2) övers. Ellenberger, Bengt (2002), *Den fulländade talaren*. Wahlström & Widstrand. Stockholm.

Sigrell, Anders (2008), Retorikens etik – och progymnasmata. I: *Texter om svenska med didaktisk inriktning. Femte nationella konferensen i svenska med didaktisk inriktning*. Maria Lindgren et al (red.). Växjö University Press. Växjö.